

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΟΑΕΔ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Φράγκος Ε. Σταύρος¹

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εστιάζει στη σύνδεση Κοινωνικής Εργασίας και ένταξης των αναπήρων στην απασχόληση. Σκοπός της είναι η διερεύνηση των προοπτικών, των δυσκολιών και των εμποδίων που προκύπτουν αναφορικά με την απασχόληση των αναπήρων, και πώς μπορούν οι παρεμβάσεις των κοινωνικών λειτουργών και των συμβούλων εργασίας να ενισχύσουν τις προοπτικές ένταξης των αναπήρων στην απασχόληση.

Η μελέτη του ζητήματος βασίζεται στα θεωρητικά και τα μεθοδολογικά εργαλεία της Κοινωνικής Εργασίας. Το θεωρητικό μέρος περιλαμβάνει μια αποτύπωση βασικών ζητημάτων που μελετά η βιβλιογραφία και αναδεικνύει τη σημασία της απασχόλησης και τον ρόλο που διαδραματίζει στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού των αναπήρων. Το ερευνητικό μέρος εστιάζει στη μελέτη ενός προγράμματος του Υπουργείου Εργασίας, το οποίο στόχο έχει την ένταξη των αναπήρων στην αγορά εργασίας. Η μελέτη χρησιμοποιεί την ποιοτική μεθοδολογία παραγωγής και ανάλυσης δεδομένων, την ημιδομημένη σε βάθος συνέντευξη με 20 αναπήρους ως βασική ερευνητική μέθοδο συλλογής του υλικού και τη θεματική ανάλυση του απομαγνητοφωνημένου, λέξη προς λέξη καταγεγραμμένου λόγου των συμμετεχόντων. Σημαντικά ζητήματα γεννώνται και αναλύονται τα οποία αφορούν σε χρήσιμες οπτικές και συσχετισμούς, που μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των αναπήρων, καθώς και στη διεύρυνση του επαγγελματικού ρόλου των κοινωνικών λειτουργών.

Λέξεις – Κλειδιά: *Αναπηρία, Κοινωνική Εργασία, Απασχόληση, ΟΑΕΔ*

Εισαγωγή

Διεθνείς μελέτες συνδέουν την κατάσταση υγείας με την ανεργία και την υποαπασχόληση (Raphael, 2006)². Οι προκαταλήψεις αναφορικά με την «ανικανότητα» και την «αδυναμία»

---

1. Κοινωνικός λειτουργός στην Ειδική Αγωγή και επιστημονικός συνεργάτης στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας.

των αναπήρων συνεχίζουν σταθερά να δυσχεραίνουν τις προοπτικές για την κοινωνική τους ένταξη (Morales & Sheafor, 2004). Την περίοδο της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας, οι ανάπηροι αποτέλεσαν τους πρώτους αποδέκτες των αρνητικών συνεπειών. Ανάμεσα στις βασικές επιπτώσεις της κρίσης ήταν η διακοπή της λειτουργίας πολλών επιχειρήσεων, οι απολύσεις των εργαζομένων και κατ' επέκταση η άνοδος της ανεργίας και της υποαπασχόλησης. Οι περισσότερο αδύναμοι ήταν αυτοί που πλήρωσαν το τίμημα της δυσλειτουργίας της αγοράς εργασίας. Ποιο είναι λοιπόν το τίμημα της μεταβατικής περιόδου προς την κανονικότητα για τα άτομα με αναπηρίες, για ποιους λόγους συμβαίνει αυτό και τι θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά για να αλλάξει ή να αμβλυνθεί το κόστος αυτό, είναι μερικά από τα ερωτήματα που επιβάλλεται να απασχολήσουν την κοινωνική εργασία και ευρύτερα την επιστημονική κοινότητα.

Το δικαίωμα για προσωπική ευμάρεια, αξιοποιώντας τις ευκαιρίες που διατίθενται, αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο μιας δίκαιης κοινωνίας. Η απελευθέρωση των παραγωγικών δυνατοτήτων του ανθρώπου μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση των διαθέσιμων πόρων μιας κοινωνίας (Ludwig Von Mises, 1927). Δεν προάγει μόνο το άτομο και την αυτονομία / ανεξαρτησία του, αλλά εστιάζει περισσότερο στις ευκαιρίες πλουτισμού για όλους και στον υγιή ανταγωνισμό και όχι στον ίδιο τον πλούτο, ως αυτοσκοπό (Oseni, 2014). Από την άλλη πλευρά, υπό το πρίσμα μιας ριζοσπαστικής οπτικής, αυτό που έχει προτεραιότητα είναι η εκ βάθρων αποδόμηση των συνθηκών καταπίεσης και αδρανοποίησης των αναπήρων και η στόχευση στη δυναμική δημιουργία εκείνων των δομών που θα εξασφαλίζουν την ένταξη στην απασχόληση και κατ' επέκταση την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού. Αναζητώντας ένα κατάλληλα διαμορφωμένο περιβάλλον κοινωνικής δικαιοσύνης, η κοινωνική εργασία καλείται να δράσει ώστε να δοθεί βαρύτητα στην παρέμβαση στο κοινωνικό σύνολο (ανάπηρους και μη) με στόχο την προστασία των αδυνάτων.

-
2. Τα εμπόδια που θέτει το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο εναντίον των αναπήρων τους επηρεάζουν στην ικανότητά τους για εργασία. Άλλωστε επικρατεί η τάση σύνδεσης της ομορφιάς και της υγείας με την κοινωνική επιτυχία, ενώ αντίθετα της δυσμορφίας και της αναπηρίας με το κακό. Η κοινωνία έχει επίσης την τάση να ταυτίζει την ικανότητα για εργασία και την ένταξη στην απασχόληση με την κοινωνική θέση και καταξίωση. Η καλή θέση εργασίας είναι συνυφασμένη με την αντίστοιχα καλή κοινωνική θέση. Ως εκ τούτου, η απουσία εργασίας σε μεγάλο βαθμό μπορεί να σημαίνει χαμηλή κοινωνική αναγνώριση (Chima, 2005).

Κοινωνική Εργασία και Απασχόληση

Η απασχόληση και η ανεργία τοποθετείται για πολλούς λόγους μέσα στα πεδία δράσης της Κοινωνικής Εργασίας (Shankar, Janki, Barlow & Khalema, 2011). Ενδεικτικά, ως ένας λόγος θα μπορούσε να αναφερθεί το αξίωμα ότι η εργασία αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, τη διασφάλιση του οποίου κάθε οργανωμένη, πολιτισμένη κοινωνία οφείλει να θέτει στις προτεραιότητές της. Ένας δεύτερος λόγος είναι ότι οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, επομένως και οι ανάπηροι, αποτελούν προνομιακό πεδίο δράσης για την κοινωνική εργασία που μπορεί να παρέμβει με ουσιαστικό τρόπο, ώστε να περιοριστεί ο κοινωνικός αποκλεισμός αυτών των ομάδων μέσω της απασχόλησης. Η θέση του κοινωνικού λειτουργού προσανατολίζεται αντίστοιχα με έναν σύνθετο τρόπο, έχοντας ωστόσο σε κάθε περίπτωση ως γνώμονα το συμφέρον των ατόμων με αναπηρία. Στο πλαίσιο αυτό ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού συνδέεται με ένα ευρύ φάσμα εφαρμογών της κοινωνικής εργασίας, από τις κοινοτικές παρεμβάσεις για την ευαισθητοποίηση του κοινού έως την κοινωνική πολιτική για αλλαγή και βελτίωση του θεσμικού πλαισίου, από την ατομική/ομαδική παρέμβαση για την αντιμετώπιση εξατομικευμένων αναγκών των αναπήρων έως και την υποβοήθηση των επαγγελματιών στο δύσκολο έργο τους.

Ο βαθμός της αποτελεσματικότητας της παρέμβασης του κοινωνικού λειτουργού σχετίζεται ειδικότερα με την άμεση συμμετοχή του στα κέντρα λήψης αποφάσεων, σχεδιασμού και αναδιαμόρφωσης των προγραμμάτων για την προώθηση στην απασχόληση των ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων. Άλλωστε, η δυνατότητα της «σύνδεσης» και επικοινωνίας των εξυπηρετούμενων με τον κύριο επίσημο κρατικό φορέα αρμόδιο για την απασχόληση (Ο.Α.Ε.Δ.) έχει κυρίως, εξ αντικειμένου, όπως προβλέπεται από τα επιχειρησιακά προγράμματα, ο κοινωνικός λειτουργός. Η κοινωνική εργασία, ως εφαρμοσμένη κοινωνική επιστήμη, μπορεί να αξιοποιήσει τις δυνατότητες που παρέχει η παρέμβασή της σε πολιτικό επίπεδο στις σύγχρονες κοινωνίες. Αυτή η “μετάβαση” στη θεώρηση κοινωνικών λειτουργών επαγγελματιών και αναπήρων ως ενεργών κοινωνικών όντων ανάληψης δράσης, δεν αποτελεί μόνο ένα ζήτημα πολιτικής ή ιδεολογικής “ορθότητας”, αλλά επίσης και βασική αρχή της δεοντολογίας της Κοινωνικής Εργασίας και γενικά του επιστημονικού χώρου (McLaughlin, Young and Hunt, 2007). Επισημαίνεται δε ότι, παρομοίως η αδράνεια και η ουδετερότητα αποτελούν και αυτές πολιτική στάση που ενίοτε υιοθετεί ο κοινωνικός λειτουργός. Ως φορέας εξουσίας, διαδραματίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο στο σύγχρονο “γίνεσθαι” της αναπηρίας, υιοθετώντας στάση κινητοποίησης ή αποχής, ασχέτως αν ορισμένες φορές δεν γίνεται συνειδητά. Η αδράνεια, η μη πολιτική ενεργοποίηση και η μη

ανάληψη δράσης αποτελούν μια συνηθισμένη “κλασική” στάση που εύκολα υιοθετούν οι επαγγελματίες στη σύγχρονη εποχή, γεγονός που συνδέεται με την περιορισμένη αποτελεσματικότητα του ρόλου τους, αν όχι την αναποτελεσματικότητα (Foucault, 2004).

Η κοινωνική εργασία καλείται να εφαρμόσει στην πράξη την κοινωνική πολιτική υλοποίησης πολιτικών και μέτρων, που υπαγορεύονται από το θεσμικό πλαίσιο. Ωστόσο, η πρακτική της κοινωνικής εργασίας δεν αποτελεί απλά μια διεκπεραιωτική διαδικασία, αλλά μια ευρύτερη πολιτική δράση που στοχεύει στην κοινωνική αλλαγή και την προώθηση της κοινωνικής ένταξης των ευπαθών και ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Η κοινωνική ένταξη των αναπήρων αποτελεί για τους επαγγελματίες και τους ίδιους τους αποδέκτες υπηρεσιών μια σημαντική πρόκληση.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, των αρμοδιοτήτων του κοινωνικού λειτουργού βρίσκεται και η παρέμβαση σε πολιτικό επίπεδο. Υιοθετώντας διαμεσολαβητικούς ρόλους κι αποσκοπώντας, αφενός στην ικανοποίηση των αναγκών των ωφελουμένων κι αφετέρου στην επίτευξη των σκοπών του σχεδιασμού κι εφαρμογής, δικαιολογεί και την ίδια την ύπαρξη προγραμμάτων ένταξης. Η προσαρμογή στα νέα εργασιακά δεδομένα της εκάστοτε κοινωνίας επιτυγχάνεται μέσα από πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές (Freeman & Soete, 2000). Ο κοινωνικός λειτουργός καλείται να συμβάλλει στην προσαρμογή των εξυπηρετούμενων στα νέα εργασιακά δεδομένα που βιώνει η σύγχρονη κοινωνία και να αναλάβει πολιτική δράση με στόχο τη μεγιστοποίηση της απόδοσης του έργου του. Το δαιδαλώδες πλέγμα σχέσεων στο οποίο κινείται επαγγελματικά καθιστά απαραίτητη για αυτόν την κατανόηση της δομής του συστήματος, καθώς και την αντίληψη των δυνατοτήτων ευελιξίας που μπορεί να υιοθετεί.

Τα Θεωρητικά Μοντέλα για την Αναπηρία:

Από το «ηθικό» σε ένα «κοινωνικό, πολυδιάστατο μοντέλο» για την ελληνική πραγματικότητα

Διαχρονικά, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται το ζήτημα της αναπηρίας καθοδηγεί τη στάση που υιοθετεί τελικά η κοινωνία απέναντί της. Το μερίδιο της ευθύνης που αναλογεί στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο αναφορικά με την παροχή ίσων ευκαιριών και υπηρεσιών στους αδύναμους είναι συνδεδεμένο με τον τρόπο προσέγγισης της αναπηρίας.

Η αντίληψη περί «τιμωρητικής διάστασης» της αναπηρίας - που τη θεωρεί ως αποτέλεσμα αμαρτίας και ανηθικότητας - αντλεί από το *ηθικό μοντέλο* περί αναπηρίας (*Moral Model*). Οι πνευματιστικές θεωρήσεις συνέδεαν την παρέμβαση του θεού ή των μεταφυσικών

δυνάμεων με την εμφάνιση της αναπηρίας (Drimmer και Cripples, 1993). Απόρροια αυτού ήταν ο στιγματισμός της ως συνέπεια της αμαρτίας και της ντροπής. Μια τέτοια αντίληψη χαρακτηρίζεται από την επίρριψη ευθύνης στους αναπήρους αναφορικά με τη θέση τους στην κοινωνία, θέση που θεωρείται συνέπεια της Θείας Δίκης και κάποια μορφή τιμωρίας που καταλήγει στον «εξοστρακισμό» των αναπήρων και τον κοινωνικό τους αποκλεισμό. Στο πλαίσιο αυτό, η αναπηρία θεωρείται “παράδειγμα προς αποφυγήν” και η στήριξη των αναπήρων επιχειρείται μέσω της φιλανθρωπίας (Oliver, 1998). Η σύνδεση της αναπηρίας με την αμαρτία γεννά και αναπαράγει συναισθήματα ντροπής και ενοχής, τόσο για το ίδιο το άτομο όσο και για την οικογένειά του. Συνεπώς, η οικογένεια «οφείλει» να «κρύβει» το ανάπηρο μέλος της από την υπόλοιπη κοινωνία στερώντας του θεμελιώδη δικαιώματα, όπως για παράδειγμα την ελεύθερη μετακίνηση, τη μόρφωση, την έκφραση κ.ά. (Karlan, 2000). Οι αντιλήψεις αυτές χαρακτηρίζονται ως αντικοινωνικές, καθώς προωθούν την περιθωριοποίηση ή ακόμη και την ιδρυματοποίηση των αναπήρων, δίνοντας έτσι στην απάνθρωπη και στιγματιστική κοινωνία μια δικαιολογία κι ένα μέσο να αποποιηθεί των ευθυνών της.

Το *ιατροκεντρικό μοντέλο (Medical model)*, εμπεριέχει έμμεσα τις αντιλήψεις για την «ηθική, τιμωρητική διάσταση» της αναπηρίας, καθώς επικεντρώνεται στις «παθολογικές» διαστάσεις που αντλούν από το δίπολο Υγεία- Ασθένεια/Αναπηρία. Αυτό το δίπολο χαρακτηρίζει τη ζωή του ανάπηρου ανθρώπου και την ερμηνεύει ως προσωπική τραγωδία που απορρέει από βιολογικές – ιατρικές παραμέτρους. Η αναπηρία θεωρείται ατομική υπόθεση (*ατομικό μοντέλο αναπηρίας*) που οφείλεται στη βιολογική - ελλειμματική κατάσταση του σώματος (Thomas & Woods, 2008). Η ανωμαλία στη λειτουργικότητα του ατόμου, που απορρέει από τη βιολογική βλάβη, αποτελεί τον βασικό στόχο παρέμβασης. Υπό το πρίσμα αυτό, η όποια παρέμβαση επιχειρείται δεν θα μπορούσε να είναι μη ιατρικής φύσης. Το όλο εγχείρημα της παρέμβασης εστιάζει στο να ξεπεράσει ο ανάπηρος την τραγική κατάσταση την οποία βιώνει, μέσω θεραπείας ή άλλης ιατρικής αντιμετώπισης. Συνέπεια αυτού είναι το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο να μην έχει λόγο, αλλά ούτε και ευθύνη παρέμβασης.

Ενδεχόμενη αιτία που παρουσιάστηκε το ιατροκεντρικό μοντέλο, ήταν το πλήθος των αναπήρων πολέμου που άφησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (Bury, 1996). Ο μεγάλος αριθμός τους δεν μπορούσε πλέον να οφείλεται σε θεία δίκη και έπρεπε με κάποιον άλλον τρόπο να ερμηνευτεί η κοινωνική θέση των αναπήρων. Και παρότι το κλασικό ιατρικό θεωρητικό μοντέλο προσεγγίζει τους αναπήρους ως «θύματα-ήρωες» του πολέμου, εστιάζοντας στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων και των προβλημάτων τους σε βιολογικό και σε

φιλανθρωπικό επίπεδο, ωστόσο αυτό δεν αρκεί για να αρθεί ο κοινωνικός τους αποκλεισμός.

Το κοινωνικό μοντέλο (*Social model*), που πρωτοεμφανίζεται με τα αναπηρικά κινήματα της δεκαετίας του '70 (Union of Physically Impaired Against Segregation), υιοθετεί την άποψη ότι τα προβλήματα των αναπήρων οφείλονται στις διακρίσεις και στον ρατσισμό, σε συνδυασμό με την υποτίμηση του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν οι ανάπηροι (Barnes and Mercer, 1996). Τα αναπηρικά κινήματα διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη. Μέσα από τα αναπηρικά κινήματα και το κοινωνικό μοντέλο διατυπώνεται η θέση ότι η αναπηρία είναι *κοινωνική κατασκευή* (Oliver, 1996), ενώ υπογραμμίζεται η “ανάπηρη” μορφή της κοινωνίας, η οποία δεν αξιοποιεί, όπως οφείλει να πράξει, τις δυνατότητες των αναπήρων. Στο κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας, η έμφαση μετατοπίζεται από την προσωπική ανικανότητα και την ταλαιπωρία ενός ανθρώπου στην κοινωνική ευθύνη για την επίτευξη της κοινωνικής του ένταξης. Η Πολιτεία καλείται να διασφαλίσει τη συμμετοχή των αναπήρων σε όλους τους τομείς σε ισότιμη βάση, στο σύγχρονο μωσαϊκό της κοινωνίας μας, αποδεχόμενη ότι οι ανάπηροι έχουν το βασικό δικαίωμα της ισότιμης μεταχείρισης και της αυτοδιάθεσης σε μια κοινωνία που υιοθετεί τις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης (Mackelprang, 2010). Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας εστιάζει επίσης στο δικαίωμα των ίδιων των αναπήρων να προχωρούν στις δικές τους επιλογές και όχι να αναζητούν έτοιμες λύσεις από τους επαγγελματίες (Trevillion, 2007). Αυτό βέβαια, κατά τον Trevillion, προϋποθέτει ταυτόχρονα την παροχή εναλλακτικών λύσεων /παρεμβάσεων από τον επαγγελματία, τη συνεχή ενθάρρυνση – υποστήριξη και τη διασφάλιση κλίματος συνεργασίας, τόσο με τον ίδιο τον εξυπηρετούμενο όσο και με άλλους επαγγελματίες. Δεν θα μπορούσε να παραβλέψει κανείς ότι οι ανάπηροι δυσκολεύονται να συμμετάσχουν στον σχεδιασμό των προγραμμάτων που υλοποιούνται για αυτούς, είτε επειδή δεν τους παρέχεται τέτοια ευκαιρία, είτε διότι δεν έχουν την απαιτούμενη εμπειρία και τεχνογνωσία και συνεπώς χρειάζονται ουσιαστική υποστήριξη (Mc Laughlin et al, 2007).

Το κοινωνικό μοντέλο της αναπηρίας είναι αυτό που κατεξοχήν προβλέπει παρεμβατική δράση σε πολιτικό επίπεδο (Roulstone, 2000). Αυτό σημαίνει ότι ο επίσημος πολιτικός φορέας εξουσίας, όπως για παράδειγμα η κυβέρνηση, προσβλέπει στην αξιοποίηση όλων των μελών της κοινωνίας, όπου ανήκουν και οι ανάπηροι. Επίσης, υποχρεούται να παρέχει τις καλύτερες δυνατές ευκαιρίες και υπηρεσίες στους αναπήρους και παράλληλα να ανιχνεύει και να αντιμετωπίζει τα κοινωνικά εμπόδια που εμφανίζονται κατά καιρούς. Εάν ο αρμόδιος φορέας υπολείπεται των ανωτέρω υποχρεώσεών του, η κοινωνική εργασία

καλείται να παρέμβει σε πολιτικό επίπεδο. Στο θέμα της πολιτικής δράσης του κοινωνικού λειτουργού ως δεοντολογικής αρχής του επαγγέλματος, και στις συνέπειες της αδράνειάς του, έχει γίνει ήδη αναφορά σε προηγούμενη ενότητα.

Κριτικές απόψεις έχουν διατυπωθεί αναφορικά με τη δομή του συγκεκριμένου μοντέλου πολιτικής προσέγγισης και δράσης, το οποίο εντάσσεται στην κριτική, αντικαταπιεστική, ριζοσπαστική θεωρία της κοινωνικής εργασίας. Για παράδειγμα, επισημαίνεται η κατά το πλείστον συμβατή στάση και συμμόρφωση των κοινωνικών λειτουργών με την υπάρχουσα δομή του κατεστημένου κοινωνικού κράτους. Όμως, η απουσία ριζοσπαστικών αλλαγών σε αυτή τη δομή δύσκολα μπορεί να επιφέρει έστω και περιορισμένο αριθμό αποτελεσμάτων. Άλλο παράδειγμα κριτικής αποτελεί η απουσία μέριμνας για τις ατομικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες των αναπήρων. Εστιάζοντας στα κοινωνικά αίτια των προβλημάτων, απαξιώνονται και δεν λαμβάνονται υπόψη σημαντικές πτυχές της μοναδικής προσωπικότητας των ανθρώπων (French, 1988).

Είναι προφανές ότι ένα πολυδιάστατο κοινωνικό μοντέλο, ως βασικό πλαίσιο αντίληψης για την αναπηρία, εμπλουτισμένο με εξατομικευμένη φροντίδα των αναπήρων, θα μπορούσε να απαντήσει ικανοποιητικά στις ανάγκες τους.

Αναπηρία και Αγορά Εργασίας

Τα ποσοστά ανεργίας για τους αναπήρους σε παγκόσμιο επίπεδο είναι ιδιαίτερα υψηλά, παρόλο που διαχρονικά υπάρχουν ανάπηροι που εργάστηκαν και εργάζονται με μεγάλη επιτυχία (Chima, 2005; Loprest & Maag, 2001). Ειδικά για τα άτομα με ψυχικές διαταραχές οι έρευνες δείχνουν ότι το ποσοστό ανεργίας κυμαίνεται στο 80% - 90%, γεγονός που τους συνδέει άμεσα με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Kirby, Greaves, & Colleen, 2006). Περισσότεροι από 42% των ανέργων αναπήρων πιστεύουν ότι τα στερεότυπα για την αναπηρία τους εμποδίζουν να ενταχθούν στην απασχόληση. Αναφορικά με την ασφάλεια των εργαζόμενων αναπήρων στον εργασιακό χώρο, αρκετοί εργοδότες αξιολογούν ότι οι ανάπηροι κινδυνεύουν να αυτοτραυματιστούν ή να τραυματίσουν άλλους εργαζόμενους περισσότερο από ό,τι οι μη ανάπηροι εργαζόμενοι (Henderson & Pochin, 2001). Έρευνες στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες πολιτείες έδειξαν ότι οι αμοιβές των αναπήρων είναι χαμηλότερες από αυτές των μη αναπήρων (Kruse & Schur, 2003; Stapleton & Burkhauser, 2003; Yelin & Trupin, 2003). Επίσης, άνεργοι ανάπηροι έχουν αναφέρει ότι αισθάνονται περισσότερο απομονωμένοι και έχουν μικρότερη συμμετοχή σε δράσεις της κοινότητας στην οποία ζουν συγκριτικά με τους εργαζόμενους ανάπηρους και φυσικά με τον ευρύτερο πληθυσμό. Οι βιβλιογραφικές έρευνες δίδουν έμφαση στο ρόλο που διαδραματίζει η

εργασία για τους ανάπηρους, ως παράγοντας παρακίνησης για συμμετοχή στην κοινωνία και τις δράσεις της. Επίσης, αποδεικνύουν ότι ο εργασιακός χώρος και οι ευθύνες για τις επαγγελματικές τους αρμοδιότητες δυναμώνουν τους ανάπηρους αυξάνοντας το συναίσθημα της αυτοπεποίθησης και της ανεξαρτησίας. Κατά την Rothman (2010), για κάθε έναν ανάπηρο υπάρχει ένας αξιόλογος αριθμός ατόμων από το στενό οικογενειακό περιβάλλον που επηρεάζεται δραστικά από την αναπηρία. Υπάρχουν οικογένειες που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, επειδή ο ανάπηρος γονέας δεν μπορεί να εργασθεί, ή ο γονέας είναι άνεργος εξαιτίας της ανάγκης για φροντίδα του ανάπηρου παιδιού του, ή παιδιά δεν εργάζονται γιατί πρέπει να ασχολούνται με τους ανάπηρους γονείς τους.

Η οικονομική κρίση στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει οδηγήσει στην περαιτέρω ισχυροποίηση των κυρίαρχων χωρών και στην αποδυνάμωση των οικονομικά ασθενέστερων (Huke, Clua - Losada & Bailey, 2015). Αντίστοιχα, σε μια μικροκλίμακα, οι κοινωνικά ευάλωτοι πολίτες γίνονται ασθενέστεροι και εισπράττουν πρώτοι το τίμημα αυτής της αλλαγής. Συχνά, βέβαια, η εξοικείωση με το περιρρέον κλίμα τους οδηγεί να πιστεύουν ότι αυτοί δεν θα πληγούν από περικοπές και μειώσεις. Πρόκειται για μια κοινωνική πραγματικότητα με στοιχεία μοιρολατρίας και ορατές τις συνέπειες της αδράνειας. Εδώ, στο πεδίο αυτό, η παρέμβαση της κοινωνικής εργασίας μπορεί να αμβλύνει αυτή τη στάση και να οδηγήσει σε απτά αποτελέσματα (Quinn, 1995). Θα μπορούσε κανείς να χαρακτηρίσει παράτολμη και ίσως στα όρια της ουτοπίας τη δημιουργία ενός κοινωνικού κινήματος που θα έχει τις ρίζες του στη σημερινή οικονομική κρίση. Ωστόσο, κατά τους Huke και συν. (2015), τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα που προέκυψαν από την κρίση έχουν αρκετές πιθανότητες να επιτύχουν, διότι έχουν τη βάση τους στην πολιτικοποίηση της καθημερινότητας. Αυτό σημαίνει δραστηριοποίηση σε πεδία βαθύτερα και πέρα από αριθμητικά παρεμβατικά μέτρα. Για παράδειγμα, η άποψη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), την οποία ενστερνίστηκε ο ΟΟΣΑ (2013) για κατάργηση διάφορων επιδομάτων (της τάξης του 0,5-1% του ΑΕΠ) στη χώρα μας, μεταξύ αυτών και του επιδόματος αναπηρίας, και την αντικατάστασή τους από ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα, φαινομενικά οδηγεί σε μια δύσκολα αμφισβητήσιμη θετική εξέλιξη. Ωστόσο, η δύσκαμπτη και πολυδιάστατη πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας δεν μπορεί να εγγυηθεί την επιτυχία του μέτρου αναφορικά με τον ανθρώπινο παράγοντα. Το κενό αυτό θα μπορούσε να καλυφθεί από ένα κοινωνικό κίνημα, στο σχεδιασμό και τη λειτουργία του οποίου συνεισφορά θα είχε και η κοινωνική εργασία. Άλλωστε, και στην προ κρίσης περίοδο, το ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας είχε όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά των νοτιο-ευρωπαϊκών

κοινωνικών μοντέλων, δηλαδή κενά στα δίκτυα κοινωνικής ασφάλειας και οικονομικά ευεργετήματα σε λίγους (βλ. επιχειρήσεις), στην αγορά εργασίας (Ferrera, 1996).

Μεθοδολογία της Έρευνας

Σκοπός της μελέτης μας, που διεξήχθη στην περιοχή της Βόρειας Ελλάδος, στο διάστημα 2009-2013, ήταν να αναδείξει τον λόγο των αναπήρων αποδεκτών υπηρεσιών και προγραμμάτων του ΟΑΕΔ αναφορικά με τις προοπτικές, τα εμπόδια και τις δυσκολίες στην ένταξη αναπήρων στην απασχόληση. Εστίασε στη διερεύνηση των συνθηκών κοινωνικού αποκλεισμού και των ευκαιριών προώθησης των αναπήρων στην απασχόληση. Ειδικότερα διερευνήθηκαν οι εμπειρίες, τα βιώματα και οι στάσεις των αναπήρων, τα συναισθήματά τους στην πορεία και η ευρύτερη εικόνα που έχουν σχηματίσει για την εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων που σχεδιάστηκαν για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού τους.

Παράλληλος στόχος, σε επίπεδο μεθοδολογικής ανάλυσης της έρευνας, ήταν να διαμορφωθεί ένα θεωρητικό πλαίσιο από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια της μελέτης (Strauss & Corbin, 1990). Αυτό είναι ιδιαίτερα χρήσιμο όταν μελετώνται ζητήματα στα οποία συναντάται έλλειμμα θεωρίας και εννοιών για την περιγραφή της υπό μελέτη κατάστασης, ιδιαίτερα για την αξιοποίηση στο πεδίο της εργασιακής ένταξης των αναπήρων. Η αποτύπωση των τάσεων στο συγκεκριμένο ερευνητικό αντικείμενο δεν παρέχει τη δυνατότητα γενίκευσης των συμπερασμάτων στο σύνολο των αναπήρων, ωστόσο μπορεί να εκληφθεί ως προσφορά χρήσιμου θεωρητικού υλικού στην εκπαίδευση και πρακτική της κοινωνικής εργασίας.

Το ερευνητικό δείγμα αποτέλεσαν είκοσι (20) άτομα με αναπηρίες τα οποία αξιοποίησαν προγράμματα του ΟΑΕΔ για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και νέων ελεύθερων επαγγελματιών. Δώδεκα (12) ήταν άντρες, οκτώ (8) γυναίκες και οι ηλικίες τους κυμαίνονταν από 25-58 έτη.

Για τη συλλογή του υλικού δημιουργήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο περιελάμβανε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου και συμπληρώθηκε με ημιδομημένες συνεντεύξεις. Τηρήθηκαν οι αρχές της συγκατάθεσης των συνεντευξιαζόμενων για τη μαγνητοφώνηση της συνέντευξης και η ελεύθερη πρόσβαση των ατόμων στο τελικό αποτέλεσμα, ήτοι στα συμπεράσματα της έρευνας.

Η μελέτη βασίστηκε στην ποιοτική μεθοδολογία και οι απόψεις των αναπήρων καταγράφηκαν, κωδικοποιήθηκαν (ανοικτή, κοινή κωδικοποίηση) σε ένα πρώτο στάδιο

κατά το οποίο δημιουργήθηκε η πρώτη κοινή θεματολογία και σε ένα δεύτερο επίπεδο εξειδικεύθηκαν οι αναφορές στο συσχετισμένο με την εφαρμογή της κοινωνικής εργασίας υλικό.

Ανάλυση Δεδομένων

Η οπτική των αναπήρων που αξιοποίησαν τα συγκεκριμένα προγράμματα αποτελεί ένα σημαντικό, πρωτογενές ερευνητικό υλικό. Οι μετέχοντες είναι αυτοί που μπορούν να εκφράσουν τις εμπειρίες τους σε όλα τα επίπεδα υλοποίησης των προγραμμάτων. Μέσα από το λόγο τους αναδεικνύονται οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν και η εικόνα που σχημάτισαν εκ των έσω κατά την υλοποίηση όλων των φάσεων εφαρμογής των προγραμμάτων, γεγονός που τους καθιστά ικανούς να αξιολογήσουν τα εν λόγω προγράμματα. Στο πλαίσιο της συνέντευξης, εκφράζουν τα συναισθήματα που βίωσαν στην προσπάθειά τους να «ενταχθούν» στην αγορά εργασίας. Η αποτύπωση της οπτικής των αναπήρων βοηθά σημαντικά στην κατανόηση των στοιχείων που συνθέτουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας. Η κοινωνική εργασία μπορεί να αξιοποιήσει το ερευνητικό υλικό που προσφέρεται από τους ίδιους τους εξυπηρετούμενους και να αναπροσαρμόσει το φάσμα των παρεμβάσεων της λαμβάνοντας υπόψη τα βιώματα των ίδιων των αναπήρων. Παρατίθενται οι κύριες θεματικές οι οποίες προέκυψαν μετά την κωδικοποίηση και την κατηγοριοποίηση των αποτελεσμάτων.

(α) Η οικονομική κρίση: «Εμείς ανοιχτήκαμε πάντα σύμφωνα με τα πόδια μας και το πάπλωμα»

«Κοίταξε, σε μας, θα το πω κάπως σαν ένα θετικό. Τι θετικό δηλαδή; Επειδή δεν υπήρξαμε, τώρα όπως βλέπω τους μόνιμους υπαλλήλους, να είμαστε μόνιμοι και να παίρνουμε τον μισθό των 1500 ευρώ ή 1600 ευρώ, εμείς ανοιχτήκαμε πάντα σύμφωνα με τα πόδια μας και το πάπλωμα. Να πηγαίνει ο μισθός στα 650 ευρώ, εκεί γύρω ήμουν πάντα. Οπότε το πόδι μου το άπλωσα μέχρι τα 650 ευρώ. Εκεί ήταν οι μισθοί. Δηλαδή δεν ανέβηκαν αισθητά σε τόσα χρόνια. Οπότε τώρα που γίνεται μείωση μισθών, από μας να κόψουν τι; Δεν έχουν κόψει και τόσα χρήματα, εκεί είμαστε πάντοτε. Δηλαδή τι είχαμε τι χάσαμε, να το πω κάπως έτσι. Τώρα είναι για τους άλλους... που έπαιρναν τα πολλά και κόψανε μέχρι και 500 ευρώ. Είχαν πρόβλημα» (Συνέντευξη 10^η).

Το ενδεχόμενο χαμηλό οικονομικό/βιοτικό επίπεδο πριν από την εύρεση εργασίας αντανακλά στις περιορισμένες προσδοκίες για βελτίωση της ποιότητας της ζωής των

αναπήρων. Επίσης, το γεγονός αυτό αντανακλάται και στον περιορισμένο βαθμό διεκδίκησης των δικαιωμάτων τους από τους ανάπηρους εργαζομένους. Συνηθίζοντας να μένουν πάντα στο τέλος της σειράς ακολουθώντας τους ευημερούντες, οδηγούνται στο να αναμένουν την ανάπτυξη πρώτα των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας και κατόπιν τη δική τους πρόοδο. Αλλού αναφέρεται χαρακτηριστικά:

«είναι δύσκολο στην σημερινή εποχή με την κρίση, είναι πολύ δύσκολο, τρομακτικό» (Συνέντευξη 13^η).

Η στάση τους αυτή σχετίζεται με μια μορφή εκλογίκευσης της κατάστασης στην οποία ζουν, διατηρώντας τις χαμηλές προσδοκίες που είχαν στο παρελθόν, μη διεκδικώντας την ουσιαστική αλλαγή στο σήμερα. Για την κοινωνική εργασία αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μακρύς δρόμος για να αλλάξει αυτή η αντίληψη των αναπήρων και να ενδυναμωθούν ώστε να διεκδικήσουν το δικαίωμα της ισότιμης συμμετοχής στο κοινωνικό γίνεσθαι. Παράλληλα, διακρίνει κάποιος με ευκολία το μεγαλείο ψυχικής δύναμης αυτών των ανθρώπων σε ό,τι αφορά τις αντιξοότητες της καθημερινότητας. Το σθένος αυτό μπορεί να αναδειχθεί σε εφαλτήριο για καλές, επιτυχημένες πρακτικές που μελλοντικά θα βοηθήσουν νέες προσπάθειες για ένταξη στην αγορά εργασίας. Η κοινωνική εργασία με έναν ολιστικό τρόπο δράσης καλείται να εφαρμόσει εκείνα τα μεθοδολογικά εργαλεία που μπορούν να επιφέρουν μικρά στην αρχή, αλλά στη συνέχεια σημαντικά αποτελέσματα, απομακρύνοντας τον κίνδυνο που ελλοχεύει της υιοθέτησης μιας παθητικής, μοιρολατρικής και εν τέλει αδρανούς στάσης ζωής. Ένας άνεργος ανάπηρος βιώνει συνθήκες καταπίεσης και εμφανούς διάκρισης εντονότερα από ό,τι τα υπόλοιπα μη ανάπηρα μέλη της κοινωνίας. Για την κοινωνική εργασία ζητούμενο αποτελεί η αναζήτηση των αιτιών των συνθηκών καταπίεσης και η παρέμβαση σε αυτές (Reynolds, 1993). Για παράδειγμα, πέρα από την ανάγκη για απλή ενημέρωση για το θεσμικό πλαίσιο υποστήριξης των ΑμεΑ, χρειάζεται η διαμόρφωση ενός ευρύτερου προστατευτικού πλαισίου στήριξης για τους ανέργους, αλλά και για τον περίγυρό τους. Την ευθύνη για τον σχεδιασμό και τη λειτουργία του μπορεί να φέρει κατά κύριο λόγο ο κοινωνικός λειτουργός που εμπλέκεται σε αυτήν τη διαδικασία. Ένα δεύτερο παράδειγμα μπορεί να αφορά, σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο της ενδυνάμωσης, στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την κατάστασή του το ίδιο το άτομο και, κατ' επέκταση, στον τρόπο που τη μεταδίδει στους άλλους.

(β) Η σημασία της απασχόλησης για άτομα με αναπηρία

Το να προσδιορίσει κανείς μια τόσο αφηρημένη έννοια που αφορά σε ποιοτικά χαρακτηριστικά του ατόμου, όπως για παράδειγμα την όρεξη για ζωή, την εικόνα του

εαυτού, τον συναισθηματικό αντίκτυπο του περιβάλλοντος και την κοινωνικότητα είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο εγχείρημα. Πρόκειται για πεδίο που άπτεται του ερευνητικού ενδιαφέροντος, χωρίς να είναι εύκολα ποσοτικά προσδιορίσιμο. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι δεν υφίσταται και δεν διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην ποιότητα της ζωής των ατόμων και ιδιαίτερα των ΑμεΑ. Χαρακτηριστικά αναφέρεται από συμμετέχουσα:

«...Πόσο σημαντική είναι η δουλειά, ή γιατί είναι σημαντική; Για μένα είναι το Α και το Ω.... Εγώ τη δουλειά την βλέπω σαν υγεία. Να σου πω γιατί. Από τότε που αρρώστησα, μου έτυχε το πρόβλημα που τέλος πάντων έχω, μπορώ να πω ότι στη δουλειά μου απέδωσα περισσότερο, δεν ξέρω γιατί. Γιατί ίσως όταν είμαστε καλά τα βλέπουμε, τα αντιμετωπίζουμε όλα σαν δεδομένα, ότι υπάρχουν, ότι είναι εντάξει, θα πάμε στη δουλειά, θα γυρίσουμε και τι έγινε, θα γυρίσουμε, θα επιστρέψουμε, θα κάνουμε τα ίδια. Όταν αρρώστησα και μετά και έτυχε να νοσηλευτώ μέσα στο νοσοκομείο 4 μήνες και είδα πράγματα, ότι χανόταν από την καθημερινότητά μου οτιδήποτε, έτσι έκανα ένα φλάς μπακ πίσω, όταν επέστρεψα μετά και ξαναήρθα μετά στα ίσια μου, με γύρισε αυτό, το να θέλω πρώτον να περιποιηθώ περισσότερο τον εαυτό μου και να θέλω περισσότερο στη δουλειά να δουλεύω». (Συνέντευξη 10^η).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επισήμανση άλλου ατόμου:

«...Σαν άνθρωπος δεν μπορείς να προσφέρεις, να παράγεις, αισθάνεσαι λίγο, πώς μπορώ να σου πω τώρα. Άσχημα δεν θα το έλεγα. Κουμπωμένος είσαι. Έχεις αρνητικά συναισθήματα. Λες τώρα είσαι σε ηλικία παραγωγική και δεν μπορείς να δουλέψεις; 36 χρονών. Έχεις σπουδάσεις, έχεις κάνει. Εγώ δεν θέλω υποχρεωτικά ό,τι έχεις σπουδάσει να δουλεύεις επάνω στον τομέα. Αν βρεις, αν δεν βρεις; Καλό είναι να δουλεύεις πάνω στον τομέα σου. Αλλά αν δεν βρίσκεις οπουδήποτε, είναι θεμιτό. Να προσφέρεις, να δουλέψεις, να παράγεις, να μπεις σε διαδικασία, να μπορείς να βρεις δουλειά. Χτυπάει αρνητικά (η ανεργία) και σε κάνει μαλθακό, έχεις αρνητικά συναισθήματα, φεύγει η όρεξη για πολλά πράγματα....δεν έχεις όρεξη για τίποτα. Άμα δεν πας οικονομικά καλά και δεν δουλεύεις όλα σου φταίνε. Ας πούμε ψυχολογικά σε ρίχνει...» (Συνέντευξη 11^η).

Άλλο άτομο αναφέρει:

«...Γιατί αλλιώς το να επαναπαύεσαι, ας πούμε, δεν οδηγεί πουθενά.., χάνεις. Απλά περνάει η ζωή σου έτσι και είσαι ένας απλός θεατής στη ζωή σου....» (Συνέντευξη 6^η).

Η σημασία της απασχόλησης για τις γυναίκες στα αποσπάσματα που ακολουθούν φαίνεται να ταυτίζεται με την ίδια την ύπαρξή τους:

«Ξέρεις τι; Τα πάντα μπορεί να καταφέρει ένας άνθρωπος, τα πάντα. Μπορεί να αποκτήσει πολλή δύναμη. Εγώ το έμαθα αυτό όταν έπαθα αυτό που έπαθα και από κει και μετά άρχισα να ζω έτσι. Ας πούμε θα πέθαινα πριν. Και πριν θα ήμουν νεκρή, ενώ τώρα ζω, δουλεύω. Εγώ είμαι ευχαριστημένη από τη ζωή μου, ζω, δουλεύω. Εντάξει δεν μπορώ να προσφέρω στο παιδί μου όλα τα καλά, αλλά εντάξει και αυτά που του προσφέρω καλά είναι...» (Συνέντευξη 13^η).

«...όταν έρχεσαι στο χώρο της εργασίας σου, καταρχήν ξεχνιέσαι, ξεχνάς το πρόβλημά σου, που θα είχες για λίγο καιρό ακόμα, και που μπορεί να περάσει, σε λίγο καιρό να είσαι καλά. Ξεχνιέσαι. Μεγάλη υπόθεση...» (Συνέντευξη 5^η).

«...Τα άτομα να νιώθουν ότι μπορούν να προσφέρουν, είτε γιατί είναι άτομα που γεννήθηκαν με κάποιο πρόβλημα ή άτομα που προέκυψε το πρόβλημά τους στη διάρκεια, στην πορεία της ζωής τους.... Αυτά τα προγράμματα βοηθάνε και τους εργοδότες, τις επιχειρήσεις και τον εργαζόμενο...όμως να προσπαθούν να τα βελτιώνουν, να βρίσκουν τρόπους να τα βελτιώνουν...» (Συνέντευξη 5^η).

«...ήταν μια ευκαιρία αυτά τα προγράμματα για να μου δώσουν το βήμα να κάνω κάτι, να με μάθει ο κόσμος και παραμένω σε αυτό που σου λέω, ότι η αγάπη που παίρνεις, όποιο πρόβλημα υγείας και να έχεις το ξεπερνάς...» «Η κινητήρια δύναμη η δική μου είναι αυτή, ναι, είναι αυτή (η εργασία)» (Συνέντευξη 6^η).

«Χάλια είναι (η ανεργία). Εσώκλειστη στο σπίτι. Είχα φτάσει στο σημείο ίσως να έχω και ψυχολογικά, δηλαδή ίσως όχι, σίγουρα. Ψυχολογικά με πήρε από κάτω. Είχα φτάσει στο σημείο να βγαίνω έξω στην αγορά και να με πιάνει, πώς λέγεται αυτό... αγοραφοβία; Ήθελα να ξαναγυρίσω γρήγορα στο σπίτι, είχα ξεσυνηθίσει να βλέπω κόσμο, ήμουν συνέχεια στο σπίτι.» (Συνέντευξη 14^η).

(γ) Απόψεις αναπήρων για την οργάνωση και λειτουργία του ΟΑΕΔ

Ένας άλλος τομέας στον οποίο αναφέρονται τα άτομα με αναπηρία αφορά στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ΟΑΕΔ. Εκφράζουν ζητήματα που σχετίζονται με τη διαδικασία, όπως για παράδειγμα την ενημέρωση για την ύπαρξη των προγραμμάτων για την προώθηση στην απασχόληση, αλλά εστιάζουν και σε βαθύτερα πεδία, όπως τη συστηματική συμβουλευτική υποστήριξη που χρειάζονται, την αξιολόγηση του έργου που

προσφέρουν, την επαγγελματική κατάρτισή τους, την εδραίωση μιας σταθερής σχέσης συνεργασίας, τη διαμεσολάβηση στη σχέση τους με τους εργοδότες, τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους.

Παραθέτουμε σχετικά αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των αναπήρων:

«... Να σου πω κάτι. Θα ήτανε καλό να υπάρχουν άτομα μέσα από ΟΑΕΔ τα οποία να επιβλέπουν τα άτομα που είναι με ΑμεΑ, να έρχονται να βλέπουν, να λένε είσαι ευχαριστημένος με τον εργοδότη σου; σε εκμεταλλεύεται, σε φτιάχνει, δουλεύεις παραπάνω; σ' αυτό ... αλλά να υπάρχει σε τακτά χρονικά διαστήματα. Δηλαδή να υπάρχει ανά δίμηνο, ανά τρίμηνο αυτό το πράγμα. Όχι δηλαδή, άντε τελείωσε τα 4 χρόνια, άντε γεια. Κατάλαβες; Για να έχει ο εργοδότης πάντα στο μυαλό του το τι γίνεται. Εντάξει, βέβαια υπάρχουν και έχω δει και το αντίθετο. Να μην λέμε μόνο αυτό.. Και κάπου ο εργοδότης δεν φταίει. Να παραπονεθεί να πάει να πει “συγγνώμη αυτήν δεν την θέλω”. Ή οποιονδήποτε ή αυτόν. “Εγώ πήρα κάποιο άτομο να δουλεύει το οκτάωρό του”. Και εννοείται ότι δεν δουλεύουμε το οκτάωρο. Θα σταματήσεις θα πεις τον καφέ σου, εννοείται όπως όλοι, έτσι; Δημόσιοι υπάλληλοι.... Αλλά έχουμε και αυτό το φαινόμενο εδώ..» (Συνέντευξη 10^η).

«.... (να υπάρχει) κάποιος έλεγχος. Ας πούμε να πηγαίνουνε στις υπηρεσίες και να υπάρχει κάποια αξιολόγηση. Αυτό το έλεγα και πιο παλιά. Και πιστεύω, ας πούμε, τα παιδιά που αξίζουνε να τα ξαναπαίρνουν,... δεν σου κάνουν καμία αξιολόγηση. Δεν ξέρω. Αλλά θα ήθελα δηλαδή να αξιολογούνται τα άτομα, τα οποία μπαίνουν μέσα σε ένα πρόγραμμα. Δηλαδή να τα ξαναπαίρνουν αυτά τα άτομα, να μην τα αφήνουν ..... λέω γιατί να μην με πάρουν αφού τους έκανα τη δουλειά, γιατί να μην με πάρουνε ξανά για άλλα τέσσερα χρόνια...» (Συνέντευξη 13^η).

«...Παίζει ρόλο το οτιδήποτε έχει τελειώσει κάποιος, παίζει ρόλο και το επίπεδο συμπεριφοράς και στο χώρο εργασίας..... παίζει ρόλο, πολύ σημαντικό στον τρόπο που θα επικοινωνήσεις με τον άλλον. Ας πούμε εμείς στο γραφείο που είμαστε, είναι γραφείο εξυπηρέτησης, εγώ είμαι στο τηλεφωνικό κέντρο, εντάξει θα εξυπηρετήσω και κάποια στιγμή άμα θα έχει και πολύ κόσμο δεν μπορείς να κάθεται και να τους βλέπεις... Παίζει ρόλο, παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, γιατί ο άλλος μπορεί να είναι εκνευρισμένος, μπορεί να έρθει να κάνει παράπονα..... Για μένα θα μπορούσαν να διορίζονται αξιοκρατικά..» (Συνέντευξη 14^η).

«...Να έχει διάφορα προγράμματα, να καταρτίζονται και να μην μένουν πίσω από την αγορά εργασίας..... Εγώ εστιάζω επάνω στην τεχνολογία, στους υπολογιστές. Γιατί κακά τα ψέματα, όλα με τους υπολογιστές γίνονται. Πρέπει τα άτομα με αναπηρία, πώς να το πούμε, με κάποια προβλήματα, κινητικά ας πούμε, να καταρτίζονται και να υπάρχει ιδιαίτερη μέριμνα σ' αυτούς ...Επάνω στους υπολογιστές. Να μην μένουν πίσω από την αγορά εργασίας.» (Συνέντευξη 11^η).

«...Στήριξη, εντάξει, απλά στην αρχή θα μπορούσε να υπάρχει κάποια ενημέρωση αναλυτικά για το τι δικαιώματα έχουμε.... Εγώ προσωπικά έχω αυτή την απορία, έχουμε κάποιον ορισμένο αριθμό αδειών...επειδή ανήκουμε στην κατηγορία των ΑμεΑ, πιστεύω ότι θα υπάρχει κάποια επιπλέον άδεια λόγω της υγείας...Δεν μας έχει ενημερώσει για αυτό κανένας και τα ακούμε από άλλον, ότι εμείς ας πούμε δικαιούμαστε κάποιες μέρες παραπάνω επειδή ανήκουμε σε αυτή την κατηγορία, γιατί κάποιος μπορεί να έχει κάποιο πρόβλημα, πρέπει να πηγαίνει μια φορά στο νοσοκομείο, ας πούμε....» (Συνέντευξη 15^η).

«Στα χρόνια από τότε που ξεκίνησα... στην αγορά εργασίας μόνο 2-3 φορές θα με πάρουν τηλέφωνο. Σε 10 χρόνια μόνο 2-3 φορές..... Πού υπάρχει η θέση, έλα να τη δεις. Πιο πολύ εγώ πήγαινα και ρωτούσα παρά αυτοί.» (Συνέντευξη 11^η).

Αναδεικνύεται σε αυτές τις απαντήσεις, μεταξύ των άλλων, η ζωτική ανάγκη των αναπήρων για εργασιακή και συμβουλευτική υποστήριξη και αναγνώριση της εργασίας τους. Πέρα από τη διοικητική διεκπεραίωση των υποθέσεων, οι σύμβουλοι οφείλουν να γνωρίζουν και να ενημερώνουν για όλα τα θέματα που απασχολούν τους αναπήρους. Η ανάγκη για ψυχολογική στήριξη προκύπτει με δραματικό τρόπο από τα λεγόμενα ενός πατέρα με ανάπηρο παιδί:

«....Πάρα πολύ δύσκολα... Τότε εγώ δούλευα ταξί, ήθελα να τραβήξω το τιμόνι αριστερά, να σκοτωθώ, εγώ, η γυναίκα μου και το παιδί μου. Όταν πηγαίναμε στη Θεσσαλονίκη να πάρουμε τα αποτελέσματα των εξετάσεων για το παιδί, λέω Θεέ μου βοήθησέ με, γιατί δεν θα μπορέσω να το αντέξω, καλύτερα να σκοτωθούμε και οι τρεις παρά να δω το παιδί μου να λειώνει μέρα με τη μέρα. Δόξα των Θεών, σου τα λέω τώρα εν ολίγοις για να καταλάβεις, δεν περιγράφεται....» (Συνέντευξη 9^η).

Στην ανάγκη ανανέωσης της σύμβασης εργασίας, μετά τη λήξη της, εστιάζει άλλη εργαζόμενη:

«Φυσικά, γιατί πήγαινε μπροστά η υπηρεσία, έκανε καλό στην υπηρεσία, βγάζει δουλειά σωστή. Με αυτό που κάνουνε στην ουσία, έρχεται ένα παιδί, μαθαίνει τη δουλειά και με το που μαθαίνει τη δουλειά, τελειώνει η σύμβασή του και ξαναέρχεται ένας καινούριος να ξαναμάθει όλα από την αρχή, πάλι θα γίνουν λάθη. Δηλαδή αυτό για μένα είναι χαζομάρα. Δεν ξέρω τι να πω. Μαθαίνει τη δουλειά κάποιος και τον διώχνουν.» (Συνέντευξη 14^η).

Πολλοί όμως συνωστίζονται για μια θέση εργασίας και κάποιες φορές οι εργασιακοί σύμβουλοι δεν δείχνουν κατανόηση:

«Θα μπορούσαν να κάνουν μια καλύτερη ενημέρωση στον κόσμο, δηλαδή αντί να παίρνει ο κόσμος (τηλέφωνο), δηλαδή ο άμεσα ενδιαφερόμενος που δεν έχει δουλειά και καίγεται, άλλον του παίρνουν το σπίτι, άλλος χρωστάει, δηλαδή δεν είναι εύκολη η κατάσταση. Ας πούμε εμένα μου έτυχε μια περίπτωση στον ΟΑΕΔ όταν πήγαινα, ακόμη ήταν η Ν. εργασιακή σύμβουλος δική μου, είχα μάθει για μια προκήρυξη, που θα έπαιρναν άτομα νομίζω στη Δημαρχία.... και είχα πάει να ρωτήσω και ήταν λες και πήγα να της πάρω τη δουλειά, αντέδρασε τόσο άσχημα: “αμάν μωρέ, (λέει), με αυτή την προκήρυξη, είναι να μπει ξέρω εγώ ένα-δυο άτομα και έρχεστε και κάνετε τα χαρτιά σας χίλιοι”, και την κοιτάω με ένα ύφος, μου ήρθε να την πω, κάτσε μωρέ εσύ μόνιμη, τον άλλον τον λογαριάζεις τι ζόρι τραβάει....Είναι αυθάδεια, τί να πω;» (Συνέντευξη 14^η).

Εν κατακλείδι, τα ερευνητικά δεδομένα αναδεικνύουν το λόγο των μετεχόντων αναπήρων, ο οποίος μπορεί να προσφέρει στο ερευνητικό πεδίο χρήσιμα στοιχεία για την κοινωνική εργασία ως προς τον τρόπο παρέμβασης, πέρα από τη διοικητική διεκπεραίωση των υποθέσεων που προβλέπουν τα προγράμματα χρηματοδότησης: για παράδειγμα, στην εκπαίδευση των αναπήρων σε επίπεδο κοινωνικών δεξιοτήτων, στη διαμεσολάβηση στις σχέσεις των αναπήρων με τους εργοδότες, στην υποστήριξη των διπλά ευάλωτων, π.χ. ανάπηρων γυναικών αρχηγών μονογονεϊκών οικογενειών, ή γυναικών με ψυχιατρικές παθήσεις. Η σημασία της απασχόλησης για τους ανάπηρους, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν αυτοί αλλά και οι εργασιακοί σύμβουλοι, εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο είναι δομημένη και λειτουργεί η αγορά εργασίας, η αποτύπωση της κουλτούρας της αναπηρίας στην Ελλάδα, όλα αποτελούν για την κοινωνική εργασία πρόκληση για επιμέρους παρεμβάσεις.

Συμπεράσματα – Συζήτηση

Από τις ανωτέρω ενδεικτικές απαντήσεις συμμετεχόντων σ' αυτήν τη μελέτη, αλλά και από το σύνολο των απαντήσεων των αναπήρων του δείγματός μας, προέκυψαν τα ακόλουθα:

1. Το ζήτημα της ένταξης των αναπήρων στην αγορά εργασίας αναδεικνύει σημαντικές πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού τους, καθώς και την αντι-καταπιεστική θεωρητική και πρακτική προσέγγιση (*anti-oppressive approach*) που οφείλει να επιδιώκει η κοινωνική εργασία. Το είδος της καταπίεσης το οποίο βιώνει ένας ανάπηρος στην καθημερινότητά του, εντός και εκτός του εργασιακού χώρου, επηρεάζει καταλυτικά την ποιότητα της ζωής του. Οι διακρίσεις που βιώνει σταθερά και συστηματικά πλαισιώνουν τον «κοινωνικό αποκλεισμό» του. Καθοριστικό ρόλο στις διακρίσεις διαδραματίζουν οι παράγοντες φύλου και είδους αναπηρίας. Μια ανάπηρη γυναίκα βιώνει διπλή διάκριση εξαιτίας ενός διαζυγίου ή επειδή ανήκει σε μια πολιτισμική μειονότητα, που μπορεί να γίνει τριπλή διάκριση ή και τετραπλή αν προσθέσει κανείς και μια ψυχιατρική πάθηση. Οι συνθήκες δημιουργίας και λειτουργίας των παραγόντων καταπίεσης μπορούν να αποτελέσουν ταυτόχρονα αντικείμενα παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών/ εργασιακών συμβούλων. Στον αντίποδα, η αγνόηση των στοιχείων αυτών θα λειτουργήσει ανασταλτικά στο έργο τους και εν τέλει θα επιβαρύνει τη ζωή των αναπήρων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ανάδειξη πτυχών καταπίεσης των ίδιων των εργασιακών συμβούλων. Εξαιτίας του τρόπου που υποχρεώνονται να επιτελέσουν το έργο τους, σε συνθήκες γραφειοκρατικής πίεσης, όντας υφιστάμενοι των προϊσταμένων των υπηρεσιών που ήδη έχουν έναν προκαθορισμένο δύσκαμπτο τρόπο λειτουργίας, βιώνουν έντονες συνθήκες καταπίεσης. Αποτέλεσμα είναι ο σημαντικός περιορισμός του έργου τους, κυρίως σε ό,τι αφορά την ποιότητα των υπηρεσιών που παρέχουν. Η έμφαση στο ποσοτικό αποτέλεσμα, δηλαδή στον αριθμό ένταξης των αναπήρων στα προγράμματα απασχόλησης και όχι στη διαδικασία και εν τέλει στην ποιότητα του παρεχόμενου έργου σηματοδοτεί τον τρόπο σχεδιασμού και εφαρμογής των εν λόγω προγραμμάτων. Αυτό που προκύπτει είναι ότι και οι επαγγελματίες χρειάζονται στήριξη στην προσπάθεια που καταβάλλουν, με έναν τρόπο συστηματικό και οργανωμένο στα πλαίσια του επιστημονικού τους αντικειμένου.

2. Σε ό,τι αφορά τη διαδικασία της «ενδυνάμωσης» των αναπήρων, από τα αποτελέσματα διαφαίνεται ότι η μόνιμη μεταβίβαση δύναμης σε καταπιεσμένες

ευάλωτες ομάδες (Payne, 2000, Gutierrez et al, 1998: 73), όπως οι ανάπηροι, είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη συνθήκη. Αν αναλογιστεί κανείς ότι το τελικό αποτέλεσμα καθορίζει την επιτυχία ενός μεθοδικού τρόπου παρέμβασης (Morgan, 1993), προκύπτει ότι στη μελέτη μας απουσίασε παντελώς η μέριμνα για την ενδυνάμωση των αναπήρων. Με άλλα λόγια, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή των εν λόγω προγραμμάτων δεν έλαβε υπόψη ούτε στο ελάχιστο αυτή τη διάσταση, πολλώ δε μάλλον την οπτική που είχαν οι εργασιακοί σύμβουλοι σχετικά με αυτό.

Η παρέμβαση της κοινωνικής εργασίας στην κουλτούρα της αναπηρίας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στη συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, σχετίζεται άμεσα με τη διεργασία της ενδυνάμωσης των αναπήρων. Όπως αναφέρουν οι Anderson et al (1994), το μοντέλο της ενδυνάμωσης εφαρμόζεται σε πέντε διαφορετικές διαστάσεις: την προσωπική, την κοινωνική, την εκπαιδευτική, την οικονομική και την πολιτική διάσταση. Στο δείγμα μας όλες αυτές οι διαστάσεις της ζωής των αναπήρων επηρεάστηκαν θετικά σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό αποκλειστικά λόγω της ένταξης στην απασχόληση. Ο τρόπος που αυτό συνέβη μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διερεύνησης για την κοινωνική εργασία.

3. Μέσα από τη μελέτη αναδεικνύονται ιδιαιτερότητες που αφορούν στην ελληνική πραγματικότητα όπως η γραφειοκρατία, η πλημμελής μερικές φορές εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου, το έλλειμμα κατάρτισης των επαγγελματιών, των εργοδοτών και των άλλων υπαλλήλων στις δομές και η απουσία ποιοτικής αξιολόγησης των παρεμβάσεων της κοινωνικής εργασίας. Οι συνθήκες που καλούνται να διαχειριστούν οι ανάπηροι, αλλά και οι εργασιακοί σύμβουλοι, σηματοδοτούν ένα δύσκολο περιβάλλον, αυτό της σύγχρονης αγοράς εργασίας, στο οποίο βιώνουν έντονα πίεση από τους εργοδότες και τους υπόλοιπους μη ανάπηρους εργαζόμενους, από την αδιάφορη έως ανάλγητη μερικές φορές μορφή της δημόσιας διοίκησης, καθώς και κάποιες φορές από το ίδιο το οικογενειακό περιβάλλον των αναπήρων.

Παράλληλα, στον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται η αναπηρία, μεταξύ άλλων και στον τομέα της απασχόλησης, αποτυπώνεται η επικράτηση του «ιατρικού» μοντέλου της αναπηρίας ακόμη και σήμερα, σύμφωνα με το οποίο η έμφαση δίδεται στην επιδοματική πολιτική και στην αντιμετώπιση της «ασθένειας» του ατόμου, εστιάζοντας στο τι δεν μπορεί να κάνει το άτομο και όχι στην παροχή ευκαιριών στο άτομο να επιτύχει αυτά που μπορεί. Υπό το πρίσμα αυτό, η κοινωνία παραμένει «ανάπηρη» η ίδια, σύμφωνα με το «κοινωνικό» μοντέλο της αναπηρίας (*social disability model*) αφού συχνά στερεί από τους ανάπηρους ευκαιρίες να αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους, να

συμμετέχουν ενεργά, ισότιμα και σε ένα κλίμα κοινωνικής δικαιοσύνης στην αγορά εργασίας (Juliet, 2010).

Οι ανωτέρω ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας καθιστούν δύσκολη την εφαρμογή των κλασικών θεωρητικών μοντέλων της κοινωνικής εργασίας. Για παράδειγμα, η δύσκαμπτη γραφειοκρατία που χαρακτηρίζει τη λειτουργία των φορέων του στενού ή ευρύτερου δημοσίου τομέα αλλοιώνει τη δυναμική των παρεμβάσεων του κοινωνικού λειτουργού. Η εφαρμογή του θεσμικού πλαισίου, όσο άρτια σχεδιασμένο και αν είναι αυτό μέσα στο σύγχρονο καθεστώς πολυνομίας, ενδεχομένως συναντά στην πράξη αγκυλώσεις που μόνο μέσα από τη μελέτη της πραγματικότητας μπορεί να αναδείξει κανείς. Η έλλειψη αξιολόγησης των παρεμβάσεων οδηγεί στην ανεπαρκή αποτύπωση της εικόνας της όλης προσπάθειας. Αν μη τι άλλο, πέρα από την περιγραφή κάποιων ελάχιστων ποσοτικών στοιχείων, δεν υπάρχουν ποιοτικού χαρακτήρα δεδομένα αξιολογικά σε κάθε περίπτωση για την κοινωνική εργασία. Ως εκ τούτου, η κοινωνική εργασία κινείται σε ένα δυσδιάκριτο τοπίο αναφορικά με την εργασιακή ένταξη των αναπήρων καθώς δεν αναδεικνύονται οι καλές πρακτικές αλλά και τα αδύνατα σημεία στις παρεμβάσεις της.

Επίσης, η οικονομική κρίση και η παρατεινόμενη οικονομική ύφεση έχουν επιδράσει αρνητικά, όπως ήδη αναφέραμε, στην αυτονόμηση και χειραφέτηση των αναπήρων καθώς περιορίζει τις εργασιακές τους ευκαιρίες. Επιπλέον, η πολιτική κουλτούρα των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων με απουσία σχεδιασμού βραχυπρόθεσμου και κυρίως μακροπρόθεσμου για τους ανάπηρους, η απουσία συμμετοχής στον σχεδιασμό των ίδιων των αναπήρων, η απουσία μέριμνας για συντονισμό των εμπλεκόμενων φορέων, η έλλειψη συγκροτημένων προγραμμάτων εξειδικευμένης κατάρτισης των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών, οι στάσεις της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας αναφορικά με την αναπηρία, οι ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν την Περιφέρεια κ.α., συνθέτουν μια δύσκολη κατάσταση τόσο για τους ανάπηρους όσο και για τις προσπάθειες παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών.

4. Η αξιολόγηση των συγκεκριμένων προγραμμάτων του ΟΑΕΔ για την εργασιακή ένταξη των αναπήρων ως προς τα ποιοτικά τους στοιχεία και η απόδοση ευθυνών για ενδεχόμενα λάθη και ανεπάρκειες απουσίασε εκκωφαντικά³. Πέραν της ποσοτικής αποτίμησης του αριθμού των αναπήρων που «εντάχθηκαν» στα διαθέσιμα προγράμματα του ΟΑΕΔ και της απορρόφησης των διαθέσιμων κονδυλίων για την

3. Εννοιολογικά ως αξιολόγηση ορίζεται η διατύπωση κρίσης για την αξία μιας κοινωνικής παρέμβασης, με αναφορά σε συγκεκριμένα και ρητά κριτήρια και πρότυπα. (European Commission, 1999, σ. 17).

ένταξη αυτή, δεν υπήρξε άλλη μέριμνα για την αποτίμηση της αποτελεσματικότητας αυτών των προγραμμάτων που εκπονήθηκαν για την κοινωνική ένταξη των αναπήρων μέσω της απασχόλησης. Όχι ως μια στείρα τυπική διαδικασία, αλλά κυρίως ως μια προσπάθεια αποτίμησης της κατάστασης, τα συμπεράσματα της οποίας μπορούν να οδηγήσουν σε ωφέλιμες πρακτικές. Η οργανωμένη αξιολόγηση θα μπορούσε να βοηθήσει στη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας⁴.

Οι συνέπειες του άκαμπτου γραφειοκρατικού κρατικού μηχανισμού αποδίδονται με τον καλύτερο τρόπο όταν οι ίδιοι οι ανάπηροι περιγράφουν το πώς τον βίωσαν, ποιες επιπτώσεις υπήρξαν σε συναισθηματικό επίπεδο για αυτούς και σε ποιο βαθμό τελικά αυτό επηρέασε ανασταλτικά την πορεία τους. Με τον ίδιο τρόπο αποτυπώνεται και η συνεργασία με τον κοινωνικό λειτουργό που σε όλη την εξελικτική πορεία έλαβε χώρα. Τί αντιξοότητες υπήρξαν, πώς και σε τί βαθμό ξεπεράστηκαν, πού υπήρξαν ανεπάρκειες και προβλήματα που δεν επιλύθηκαν και ένα πλήθος άλλων σημαντικών στοιχείων. Βασική προϋπόθεση της ολοκληρωμένης αξιολόγησης είναι η εξαρχής σαφής διατύπωση των στόχων της παρέμβασης. Το γεγονός ότι οι στόχοι της παρέμβασης του κοινωνικού λειτουργού είναι κυρίως ποιοτικού χαρακτήρα, δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να αξιολογηθούν. Υπό το πρίσμα αυτό, ο ρόλος της αξιολόγησης δεν είναι ο έλεγχος του έργου του επαγγελματία ή η χειραγώγησή του, αλλά η βοήθεια στο να αποφευχθούν πιθανά λάθη και ταυτόχρονα να αναδειχθούν χρήσιμες, επιτυχημένες πρακτικές.

Ο εντοπισμός των ποιοτικού χαρακτήρα στοιχείων, που θα αποτυπώσουν ολοκληρωμένα τη συνολική εικόνα των δράσεων, θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από την εξατομικευμένη διερεύνηση των απόψεων του κάθε επαγγελματία. Η προσωπική του εικόνα μέσα από τα βιώματα της καθημερινότητας περιλαμβάνει ωφέλιμα για όλους στοιχεία. Η εκ των έσω εμπειρία μπορεί να αναδείξει πεδία που είχαν υποτιμηθεί ή παραλειφθεί εντελώς. Παράδειγμα σε αυτό αποτελεί η συνεργασία των κοινωνικών λειτουργών με το οικογενειακό περιβάλλον των αναπήρων, με τους άλλους επαγγελματίες του φορέα ή γενικότερα με τη διοίκηση, καθώς και με όλους του εμπλεκόμενους παράγοντες στην αγορά εργασίας.

---

4. Η αξιολόγηση για έναν ερευνητή αφορά στη συστηματική εφαρμογή ερευνητικών μεθόδων των κοινωνικών επιστημών για την αποτίμηση του εννοιολογικού περιεχομένου, του σχεδιασμού, της υλοποίησης και της ωφέλειας των προγραμμάτων ή των κοινωνικών παρεμβάσεων. Απώτερος στόχος είναι η βελτίωση των τρόπων εφαρμογής των αντίστοιχων προγραμμάτων από τους επαγγελματίες και τους φορείς στο πλαίσιο των οποίων εκπονούνται (Rossi, Freeman and Lipsey, 1999).

5. Τέλος, κρίνεται αναγκαία η ευαισθητοποίηση του μη ανάπηρου πληθυσμού, που ζει σε μια κοινωνία χωρίς παραστάσεις από ανάπηρους. Η απομόνωση και η περιθωριοποίηση των αναπήρων καθιστά «ξένη» και «άγνωστη» την εικόνα ενός διαφορετικού προσώπου. Αυτό οδηγεί σε φόβο, απομάκρυνση ή ακόμη και στην υιοθέτηση στάσης οίκτου, που όμως σε κάθε περίπτωση έρχεται σε σύγκρουση με τη δημιουργία μιας ισότιμης κοινωνικής σχέσης. Εν πολλοίς, η απουσία της μέριμνας για κοινοτική παρέμβαση αναφορικά με τους ανάπηρους, στερεί ευκαιρίες ανάδειξης των στρατηγικών της κοινοτικής δράσης, καθώς και αξιοποίησης των δυνατοτήτων για συλλογική δραστηριοποίηση, κριτική συνειδητοποίηση, κοινωνική και κοινοτική ανάπτυξη.

Βιβλιογραφία

- Anderson, Stephen, C., Wilson, M., Lengwe, Katembula Mwansa and Kwaku Osei-Hwedie (1994). Empowerment and social work education and practice in Africa. *Journal of Social Development in Africa*, 9 (2): pp 71-86.
- Chima, F. O. (2005). Persons with disabilities and employment: Implications for social work and rehabilitation roles and advocacy. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 4 (3), pp. 39-60.
- Ferrera, M. (1996). The Southern model of welfare in social Europe. *Journal of European social policy*, 6 (1), pp. 17-37.
- Foucault, M. (2004). *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός.
- Gutierrez, L., Parsons, R., Opal Cox, E. (1998). *Empowerment in Social Work Practice*. Brooks/Cole Publishing Company. USA.
- Henderson, P. and Pochin, M. (2001). A Right Result? Advocacy, Justice and Empowerment, *Social Work and Society*, Bristol: Policy Press, pp. 165.
- Juliet C. (2010). The challenge of disability and access: Reconceptualising the role of the Medical Model, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 9 (2), pp. 194-222.
- Kirby, Sandra Louise, Lorraine Greaves, and Colleen Reid (2006). *Experience Research Social Change: Methods beyond the mainstream*. University of Toronto Press.
- Kruse, D., & Schur, L. (2003). Employment of people with disabilities following the ADA Industrial Relations, *Journal of Economy and Society*, 42 (1), pp.31-66.
- Loprest, Pamela, and Elaine Maag (2001). *Barriers to and supports for work among adults with disabilities: Results from the NHIS-D*. Washington, DC: Urban Institute.

- Morales, A. T., and B. W. Sheafor (2004). *Social Work: A profession of many places*. Boston, MA: Pearson Education.
- Morgan, S. (1993). *Community Mental Health: Practical Approaches to Long – term Problems*, London: Chapman & Hall.
- Nikolai Huke, Mònica Clua-Losada & David J. Bailey (2015). Disrupting the European Crisis: A critical political economy of contestation, Subversion and Escape, *New Political Economy*, DOI: 10.1080/13563467.2014.999759.
- Oseni, A. (2014). On Karl Popper’s Liberal Principle of Freedom. The individual and social aspects, *GSTF Journal of General Philosophy (JPhilo)*, 1 (1).
- Payne, M. (2000). *Σύγχρονη Θεωρία της Κοινωνικής Εργασίας*. (επιμέλεια Καλλιδικάκη Θεανώ). Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Raphael, D. (2006). Social determinants of health: present status, unanswered questions, and future directions. *International Journal of Health Services*, 36 (4), pp.651-677.
- Reynolds, J. (1993). Feminist theory and strategy in social work.
<http://oro.open.ac.uk/id/eprint/20088>
- Rossi, P. H., Freeman Howard, E. and Lipsey Mark W., (1999). Evaluation: A man, στο Juliet C. (2010). The challenge of disability and access: Reconceptualizing the role of the Medical Model, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 9 (2), pp. 194-222.
- Shankar, Janki, Constance A. Barlow, and Ernest Khalema (2011). Work, employment, and mental illness: Expanding the domain of Canadian social work. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 10 (4), pp.268-283.
- Stapleton, D. C., & Burkhauser, R. V. (2003). Contrasting the employment of single mothers and people with disabilities, *Employment Research Newsletter*, 10 (3), pp.2.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research*. Sage Publications.
- Yelln, E. H., & Trupin, L. (2003). Disability and the characteristics of employment. *Monthly Lab. Rev.*, 126, 20.